

## ALLA MATNLARIDA MILLIY MADANIYATNING AKS ETISHI

**Mamarasulova Maftuna Rustam qizi**

*Alisher Navoiy nomidagi ToshDO'AU ning*

*2-bosqich magistranti*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolda alla matnlarida qo'llangan lingvomadaniy birliklarning tasnifi aks etgan. Lingvomadaniy birliklar sifatida realiyalar, frazemalar, maqol va shu kabi turg'un konstruksiyalar tanlab olingan va madaniy belgi ifodalsh xususiyati tahlilga tortilgan.*

**Kalit so'zlar:** *realiya, lingvokultrema, frazema, maqol, paremiologik birlik, turg'un konstruksiya.*

**Annotation:** *This article describes the classification of linguistic and cultural units used in alla texts. Realisms, idioms, proverbs and similar stable constructions were selected as linguistic and cultural units, and the characteristic of cultural sign expression was analyzed.*

**Key words:** *reality, linguocultrema, phrase, proverb, paremiological unit, stable construction.*

Alla janri muayyan xalqning ko'p asrlik tajribalari, yashash sharoiti, dunyoqarshi aks etgan madaniy meros hisoblanib, undagi madaniy o'ziga xosliklar lingvomadaniy birliklar vositasida voqelangan. Madaniyat aks ettiruvchi til birliklari lingvomadaniy birlik yoki lingvokulteremalar deb nomlanadi. Bunday lingvomadaniy birliklar – frazemalar, maqol, matal, ramz, sterotip, o'xshatish, metafora kabilarni o'z ichiga oladi. Alla matnlari tarkibida bunday lingvomadaniy birliklarning rang-barang ko'rinishlari uchraydi. Jumladan, tilimizning o'ziga xosliklarini yorqin ifoda etuvchi *lakunar birliklar, realiyalar, frazemalar, maqol, matallar, o'xshatish va metaforalar* alla matnlarida faol qo'llanilgan. Xususan, alla matnlari tarkibida *bo'yra, holva, chopon, o'ymali (yo'rmali, kashtali) to'n, guppi chopon, to'n, tulki telpak, qalpoq, baxmal po'stin, kamar, belbog', sep, angishvona, belanchak, alvonj, qo'lbov, tandir, patir, shamchiroq, g'aynoli, suqsur, o'rdak, churrak, g'urak, bedov* kabi turli mavzuviy guruhga mansub realiyalar uchraydi. Alla matnlarida uchraydigan ushbu tushunchalar o'zbek xalqiga xos madaniy belgilarni – turmush tarzi, tabiiy sharoit, tarixiy taraqqiyot kabilarni o'zida ifoda etadi. Xususan, *belbog', do'ppi* kabi realiyalar o'zbek milliy madaniyatining muhim bo'lagi sifatida *yigitlarga xos bir so'zlilik, g'urur va oriyatning* ramziy belgisi sanaladi. Ushbu realiyalar vositasida shakllangan frazemalar aynan *g'urur, oriyat* kabi yigitlikka xos muhim belgilarni o'zida aks ettiradi. Masalan, allada yigitlarga xos bo'lgan *mardu jasurlik, bir so'zlilik, g'ururlilik* xususiyatlari "*belbog' bo'lar belida*" frazemasi orqali ifoda etilgan.

*Tuz tuyilar kelida, alla,  
Har kim aziz elida, alla.*

*Yigit bo'lsa gul bolam, alla,*

***Belbog' bo'lar belida, alla.***

Allada qo'llangan "*belbog' bo'lar belida*" (*belida belbog'i bor*) birikmasi signifikat fikr predmetini denotativ aspektda ifodalaganda "tananing bel qismiga belbog' o'rgan erkak kishi"ni anglatga, konnotativ aspektda *mard, bir so'zli, g'ururli* kabi yigit kishiga xos ijobiy xislatga egalikni ifodalaydi. Birikmadagi "*belbog'*" komponenti o'ziga xos milliy madaniy belgi tashuvchi funksiyasini bajaradi. Shuningdek, alla matnlarida "*tog'ni talqon qilgudek*" iborasi ham mavjud bo'lib, ushbu ibora ham yigitlarga xos "*kuch-quvvatlilik, zabardastlik*" xususiyatlarini ifoda etib keladi.

*O'zing menga qanot bo'l.*

*Yuragimga madad bo'l.*

***Tog'ni talqon qilgudek,***

***Palvonu boadab bo'l.***

Alla matnlarida qo'llangan ushbu iboralar o'zbek yigitlari uchun etalon bo'lgan xususiyatlarni ifodalashga xizmat qilmoqda.

Alla matnlari tarkibida shu kabi turli mavzuviy guruhlariga oid frazeologik birliklar uchraydi. Quyidagi alla matnida shunday frazeologik birliklardan "*tirnoqqa zor*" iborasi mavjud.

*Alla desam, bog'im bor, alla,*

*Biring – olma, biring –nor, alla.*

*Shukronalar aytarman, alla,*

*Qanchalar tirnoqqa zor, alla.*

Ushbu allada keltirilgan "*tirnoqqa zor*" iborasi bevosita farzand ne'matiga bo'lgan munosabatni ifoda etishga xizmat qiladi. "Tirnoq" ko'chma ma'noda farzand, bola ma'nolarini anglatib keladi. Tirnoq ko'rmoq – *farzandli bo'lmoq, farzand ko'rmoq* ma'nosini ifodalasa, "*tirnoqqa zor*" iborasi "*farzandsizlik*" ma'nosini anglatadi. Ma'lumki, o'zbek millatida oila baxtining butunligi bevosita farzand tushunchasi bilan bog'lanadi, o'zbek ayoli uchun dunyoda borlikning, baxtiyorlikning bosh belgisi onalik baxti bilan o'chanadi. Shu bois ham farzand "ne'mat" sifatida baholanadi. Farzandsizlik holatining aynan "*tirnoqqa zor*" birligi orqali ifoda etilishida ham asos borki, o'zbek ayoli uchun farzandning hattoki tirnog'i (eng kichik, ahamiyati kam tana a'zosi) ham aziz. Shuningdek, farzandsizlikning qanchalik og'ir holat ekanligi tilimizda qo'llaniluvchi "*Bolali uy – bozor, bolasiz uy mozor*" maqolida ham o'z ifodasini topgan. Ushbu maqolning alla matnida quyidagicha varinatsi qo'llanganligining guvohi bo'ldik.

*Farzandlik uyga yog'ar rahmat, alla,*

*Farzandsizlar chekar zahmat, alla.*

*Farzandlikning uyin ko'rsang – guliston, alla,*

*Befarzandning uyin ko'rsang – go'riston, alla.*

Ushbu allada qo'llangan maqol farzandning oiladagi ahamiyatini ko'rsatadi. Farzandli uyga rahmat yog'ishining ahamiyati shundaki, milliy qadriyatlarimizga ko'ra, farzand *xonadon chirog'ini yoquvchi, ajdodlarni xotirlab turuvchi bir avlodning davomchisi* sanaladi. Shuning uchun ham farzandli uyga rahmat yog'ishi va bunday uy gulistondek bo'lishi aytilgan.

Alla matnlarida erkalash ifodalarining ham faol qo'llanilishini ko'rishimiz mumkin. Ushbu erkalash ifodalari onaning butun mehru muhabbatini aks ettirish bilan bir qatorda milliy madaniyatimiz, mintaletimizni ko'rsatuvchi til birliklari sanaladi. Xususan, allada qo'llangan erkalash ifodalari ichida *“sadag'ang bo'lay”, “jonim sadag'a”, “aylanay, o'rgilay”, “jonimni qoqay” “qurboning bo'lay”* kabi asosan ayollar tomonidan qo'llaniladigan *“jonfido iboralar”* ham borki, ularning kelib chiqishi bevosita qadimiy tushunchalar bilan bog'lanadi. Bu ta'birlar zamirida, mazmun-mohiyatida *“boshqaning moli, joni uchun o'z jonini yoki molini badal qilish orqali uni saqlab qolish”* e'tiqodi mavjud bo'lib, hozirgi kunda ushbu ifodalar faol qo'llansa-da, qadimiy tasavvurlar unutilgan<sup>81</sup>. Bizningcha, aslida bunday iboralar qadimiy e'tiqod zamirida aynan onalarning *“fidokorlik”* qadriyati natijasida yuzaga kelganki, bora-bora bu iboralar zamiridagi e'tiqodlar unutilib, uning mazmun-mohiyati saqlanib qolgan va asosan ayollar tomonidan qo'llanilishi odat tusiga aylanib qolgan. Ya'ni, dastavval, ona tomonidan aytilgan ushbu ifodalar, endilikda ma'nosi torayib, erkalash ma'nosida qo'llaniladigan turg'un konstruksiyalarga aylanib qolgan.

*Alla, alla, uyquchi,*

*Uying qayda kela qol.*

***Shunga jonim qoqindiq,***

*Ko'zlarina ina qol,*

*Alla, bolam, alla-yo.*

\*\*\*\*

***Aylaniblar ketayin,***

*Katan ko'ylak etayin.*

*Katan ko'ylagi kir bo'lsa,*

*Yuvib oppoq etayin,*

*Alla, bolam, alla-yo.*

\*\*\*\*

***Qurbon bo'lib ketay senga, alla-yo alla,***

*Murodimga yetay sen-la, alla-yo alla.*

\*\*\*\*

*Yig'lab bag'rim dog' etma, alla,*

***Sadag'ang ketsin onang, alla-yo alla.***

Shuningdek, allalar tarkibida rang-barang mavzuviy guruhga mansub maqol va matallar ham uchraydi. Darhaqiqat, tilning paremiologik fondi hisoblanmish maqol, matal

<sup>81</sup> Музайяна Алавия. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. – Тошкент.: Фан. – 1974. – Б. 226.

va hikmatli soʻzlarni xalq durdonalaridan tashkil topgan va uning madaniyatidan mustahkam oʻrin olgan javohirlar sandigʻi deyish mumkin. Alla matnlarida qoʻllangan paremiologik birliklar sheʻriy shaklda boʻlganligi bois ular badiiy vosita sifatida xizmat qilgan va shakliy jihatdan turli soʻzlar qoʻshilgan yoki ayrim oʻrinlarda soʻzlar tushirib qoldirilgan. Biroq ulardagi xalq maqollariga xos mantiqiy, umumlashma xulosalar saqlanib qolgan. Masalan,

***Yaxshidan ot qolar, alla,***

***Yomondan dod qolar, alla.***

*Yaxshi bilan esh boʻlsang,*

*Ushalar murod, alla.*

Yoki:

***Yaxshiga yondoshib, yomondan qochib, alla-yo alla***

*Onang koʻnglin choq qilgin, alla-yo alla.*

Ushbu alla misralarida xalq maqollaridagi maʼno va mantiq aynan ifodalangan. Paremiologik lugʻatlarda qayd etilgan “*Yaxshidan bogʻ qolar, yomondan dogʻ*”, “*Yaxshi bilan yoʻldosh boʻlsang, yetarsan murodga, yomon bilan yoʻldosh boʻlsang, qolarsan uyatga*” kabi maqollarda ifodalangan *yaxshilik qilishga undash, yaxshilar bilan yaqin boʻlishga undovchi hikmatlar* yuqoridagi alla matniga singdirilgan.

*Oʻzga yurtida shohlar boʻlma, alla-yo*

*Oʻz yurtida choʻpon boʻlgin, alla-yo.*

*Musofirlik juda yomon, alla-yo*

*Oʻz yurtida choʻpon bolam, alla-yo.*

Ushbu allada ifodalangan hikmat ham “Oʻzga yurtida shoh boʻlguncha, oʻz yurtida gado boʻl” maqolining ayni variati sifatida alla matnida oʻz ifodasini topgan. Alla matnlarida didaktik pand-nasihatlar keng miqyosda qoʻllanilib, ushbu pand-nasihatlarni ifodalashda xalqimizning koʻp yillik tajribalari natijasida yuzaga kelgan hikmatlar qulay vosita hisolanadi. Alla matnlarida oʻz ifodasini topgan paremiologik birliklar lugʻatlarda aks etgan variantlaridan qisman farq qilsa-da, ular anglatayotgan mazmun yaxshilik va yomonlik, doʻstlik va dushmanlik, musofirlik mashaqqatiga doir mantiqiy xulosalarni ifodalashga xizmat qilgan.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, lingvomadaniyatshunoslik sohasi “milliy ruh”ning tilda voqelanishini oʻrganuvchi tilshunoslikning zamonaviy yoʻnalishlaridan biri boʻlib, til vositasida shakllangan madaniy meros – mif, afsona, rivoyat, maqol, matal va alla kabilar negizida xalq dunyoqarashi va madaniyatining oʻziga xosliklarini tadqiq etadi. Oʻzbek xalq alla matnlarida qoʻllangan madaniy oʻziga xosliklarni ifoda etuvchi ibora, maqol, erkalash ifodalalarining asosiy qismi farzand bilan bogʻliq xususiyatlarni ifodalashga xizmat qilgan.

**FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Qodirova N. O'zbek tilida "farzand" konsepti va uning maqollar orqali voqelanishi. Innovative Developments in Sciences, Education and Humanities Hosted New York, 2022. – B. 232-235.
2. Safarov O. El suyarim, alla: O'zbek xalq allalari. Toshkent: O'zbekiston, 2009. – B. 96.
3. Safarov O. El suyarim, alla: O'zbek xalq allalari. Toshkent: O'zbekiston, 2009. – B. 96.
4. Ёқуббекова М. Гулу лолам, алла. – Тошкент: Akademnashr, 2012. – Б. 16.
5. Қаландаров Ш. Ўзбек лингвомаданий муҳитида халқ мақоллари эвфемизацияси. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. – Қўқон, 2019. – Б. 138.